

A HOMÁLYBÓL

AZ IRODALMI ELLENZÉK ELSŐ KÖZÖS FELLÉPÉSE 67 UTÁN

Elsőül, mint oly gyakran a régít lezáró, a tevékenység nélküli üres térben, *nemzedéki mozgás* hullámmozgást át az irodalmon és a kritikán. Egy fiatal költő, Benedek Aladár lapja, az Új Világ köré gyűlték szinte mindazok az ifjú nevek, amelyek viselői, a következő évtizedben ismertté lettek ellenzéki magatartásukkal, Gyulai kritikai tevékenységével, a népnemzeti iskola esztétikai követelményeivel szemben. Ábrányi Emil nevét éppúgy föllehetjük a lapban, mint Darmay Viktorét, Asbóth Jánosét éppúgy, mint Toldy Istvánét, Vajda Jánosét éppúgy, mint Endrődi Sándorét, György Aladárét éppúgy, mint Szana Tamásét, Ábrányi Kornélét éppúgy, mint Rádl Ödönét.

Benedek nevét ma már a legterjedelmesebb irodalomtörténetek is alig említik meg, s lapja sem ért meg többet másfélszázados fennállásnál. Mint a nemzedéki összefogásokkal rendszeresen történni szokott, hamar felismerték a részt vevők, nem illenek össze, nem egy irányba kívánnak haladni; s ha egy irányba is, nem egyforma módon.

Am ennek ellenére felszínre hozott a lap néhány alapvetőt a következő szakasz világnézeti és etikai problémáiból éppúgy, akárcsak néhány nagyon jellegzetes vonást a feljövő nemzedékek kritikai gondolkodásának, jelszókincsének karakteréből is.

Ezek a problémák, ezek a vonások, ezek a jelszavak két pont körül összpontosíthatók. A valósághoz való viszony *természetelvűre* változása az egyik; az *egyéniség*, a *személyesség* előtérbe dobása a másik.

A természetelvűre való változás mind a külső valósághoz, mind a belsőhöz való viszonyt magában foglalta. A valóság megismerésére, az általa és benne való cselekvésre egyaránt vonatkozott. A világ akár külső, akár belső, akár egyedi, akár társadalmi *elsődlegesen a tudomány, a tapasztalati elvű természettudományt példának tekintő tudomány tárgya lett*. Meg az (egyedi) érzékelésévé, a magát anyagelvűnek tartó érzékelésévé.

A társadalomtudományok immár átvehetik, hitték, a természet-tudományok „exakt”, „precíz” módszerét; eredményeik így már valóban tudományos, ellenőrizhető és hitelesíthető eredményekké

válhatnak. Az ember végre újra ember lehet, az ember természetének, lehetőségeinek megfelelő ember.

„... az ezred évekig tartó kül- és beltusában kiforrott, megneemesült ember ismét természeté fog válni, hasonlíthatatlanul magasztosabb természeté, mint amely a klasszikus koré volt, mert egy tisztultabb beltartalom keresi a megfelelő alakot.” (I. I. sz. *A nőemancipációról.*)

Programcikkében ennek a természettudományos megközelítésnek erkölcsi, társadalmi s esztétikai következményeit egyaránt igyekezett levonni Benedek Aladár:

„... széttörve a hagyományosság és a hatalmas szokás bilincseit, nyúgeit, az áztatott jólét s a biztonság emésztő gőzköréből egy tisztultabb légkörbe óhajtuk vinni társainkat... Talán nem is merész ennyi [történelmi] idő után megnyugvó alapot keresni, s a sikerben bízni, midőn segélyünkre ma már a tudományok annyi szerencsés győzelmei is itt vannak, amelyeknek kiáltó jelszava a „realizmus”, a realizmus, azaz a létezők felkutatása, használata és megőrzése, s a többi teljes mellőzése és megtagadása.” „Pozitív célt” kitűzni csak akkor lehet, ha „a létezés legfőbb kielégítését, azaz *saját magát* tűzi ki célul az ember.” „Ez az, amit az újabbkori klasszikus tanok kifejtének”, „Ez az, ami az embernek természeti hajlamaiból önkényt ered s a többi mind... csupán elméleti föltevésből merülő önkénytelen erőszakolt eredmény, melyet képzelt, ráfogott eszményként igen, de pozitív célként nem fogadhat el” az ember. (I. I. sz. *Körülmételemek.*)

Asbóth János, Toldy István, Vajda Viktor, Ábrányi Kornél és Emil aztán igyekeztek is lebontani ezt a felfogást a művészet és a kritika részletszintjére. Asbóth vakmerően rögtön a legkényesebb és legvédettebb témához, a nemiség és nemzetiség kérdéséhez nyúlt. A nemzetit kifejezni célnak tekintette, mibenlétét azonban a természetből, a környezetből s a történelemből kívánta tapasztalati módon levezetni. A német nemzeti dráma szerinte, azért nem lehetett átütő, mert spekulatív filozófiák s nem e hármass forrás, nem a tapasztalat alapján szólt a nemzeti kérdéstről, a nemzeti érzésről és jellemről. Mintahogy az emberi természetről általában sem. A nemiséget például vagy teljesen kizárta, vagy túlon túl eszményítette (I. I. sz.). A cancanról, s általában az érzékiséget kifejező mozgásról és művészetéről pedig úgy vélte, aki a maga természeti kedvétől hajtva táncolja, aki a maga természeti örömere alkotja, mégha színpadon is, mégha nyilvánosságnak is, „igaz érzelmű ember”, aki azonban csak nézi, s csak a pusztá erotikáért nézi, az viszont nem. „Az egészséges, természetes érzékiséget nem szabad erkölcsstelennek mondanunk semmiben, a táncban éppoly kevésbé, mint másban”. „Ezek igazi nemzeti táncok”. Az igazán természetes mindig nemzeti, a valóban nemzeti mindig természetes.

Hogy a természetesnek ez a kultusza a pozitívista természettudományosság felé mutat, azt a mindig a fiatalokkal tartó, az erősen nyugatias műveltségű idősebb Ábrányi Kornél cikke bizonyítja frappánsan, amely még a zenéről szólva is így beszél:

„Hatalomra törekszik a világon minden, s anyagi vagy szellemi hatalmat gyakorolni: ez az ösztöne a lelketlen paráynak épp úgy, mint az embernek”: „a természet örök törvénye ez, mely alól nincs kivétel”, s amely mindig, minden idealizálás ellenére visszatekér (II. 1. sz.).

Íme a struggle for life, elvonva talán Darwinból, talán Spencerből, íme a Wille zur Macht átvéve talán Büchnerből s a Nietzschét előlegező gondolatkinszéből, íme az örök körforgás eszméje, vissza hangozva talán Moleschott népszerű könyvéből, a *Kreislauf des Lebens*-ből (1852) s összekapcsolva — úgy lehet: Wagneron át —, Schopenhauer tételével.

Különös együttest alkot e természettudományos ízü, pozitivistikus ideákkal és szólamokkal a lap, a nemzedék *másik említett alapvonása, alapkövetelménye*: az egyéniség, a személyesség érvényesülési jogának biztosítása, a szellemi világban is, a társadalomban is. Különös, nemcsak azért, mert szemben látszik állni a pozitivismusnak az egyént a természeti törvények nevében *átlagosító* törekvésével, hanem azért is, mert olyan filozófusokat vonultat fel, akik a személyiség és egyéniség védelmét transcendens, spirituális értékek keresésével és védelmével köthették egybe. Kantot, Fichtét, Schopenhauert, de mindenekelőtt Schleiermachert. Ábrányi Emil például, Kuno Fischer nyomán, foglalván össze Schleiermacher filozófiáját, így összegzett:

„Papja volt az emberiségnek, s azt tanította neki, hogy az istenséget *önmagában* keresse. Nem az életet vitte a templomba, a templomot vitte az életbe, természetszerűen vallást akart” (II. 4. sz.).

A vallásos érzés, a vallásos igény, sőt, maga az istenség fogalma is csak az egyén belső természetének, tudományos megfigyelésű s meg tapasztalású belső természetének alapján nyugodhat.

Ez a hol szélsőségesen személyes, szubjektivista, hol szélsőségesen tárgyias, természetelvű kettősség tehát alkalmasszerűen majd az egyik, majd a másik sarkpontra összpontosult, s csapódott ki. Mert Toldy István még csak azt fejtegette: ez a kor „átmenet az öntudatlan hitről a józan tudásra”. S az erő, amely a világot mozgatja most iminár, a természettudományok jóvoltából, tárgyyszerűen ismert: „Ez az élet-erő — ez az isten.” (II. 9.) A szerkesztő viszont, aki Toldy felfogását egy katolikus pap levelével szemben nyíltan védelmébe vette, már egyértelműen a monoista materializmus álláspontjára helyezkedett.

Különös együttesről, különös kettősségről szoltunk. Csak látszatra különös azonban ez. A hazai és az európai polgári és polgárius gondolkodás folyamatából és társadalomfejlődés menetéből egyaránt logikusnak következett. E fejlődési tényezők közül most csak hármat érintünk, futólag; két európaiat és egy hazait. Másutt úgyis részletebben kell majd kérdéskörükkel foglalkoznunk.

A pozitívizmus kezdő, diadalmasan feltörő évtizedeiben az irány ama hiányát, hogy sem konkrétan az egyénnek, sem általában az embernek nem tudott a természeti s a civilizációs értékeknél magasabb, sajátosan emberi értékcélokat kitűzni, a romantikus történetfilozófiai és metafizikai irányok egyidejű jelenléte elfedte, pótolta. Sőt, mivel ez utóbbi irányok viszont túlságosan is ily célértékek (spekulatív) konstruálására vetették hangsúlyukat, egyenesen vonzóvá lett a józan, a mindennapi gondolkodás számára ez a hiány. A pozitívizmus nyugati egyeduralkodó idején, a század közepén, a negyvenes évektől azonban a nyugtalanabbul gondolkodó értelmiség is, az irány nagy fajsúlyú képviselői is egyre nyomasztóbban érzékelték e hiányt. S így az olyan harcias, népies-materialista s pozitivisták műveivel, mint amintők Moleschott, Vogt, Büchner művei voltak, egyidőben születtek Stirner, Carlyle, Kierkegaard munkái. Az irányzat nagy képviselői közül pedig J. St. Mill a sajátos emberi tudat problémájával, főleg az etika ismeretfilozófiai megalapozásával kapcsolatban s az egyén észlelő, felfogó, ítélő képességének és felelősségének határaival kapcsolatban egyre rezignáltabban hajlott vissza Kant irányába. Spencer meg, jóllehet az ő etikai kétségeskedése s egyén iránti érdeklődése sokkal kevésbé volt mély, az *Ismeretlent*, az *Ismerhetetlent* szinte kezdetől kéznél tartotta, hogy tartományába utalja e problémafajtákat.

A pozitívizmus és a romantika a század első felében, bármennyire különböztek is, szembenálltak is, *össze is tartoztak*. Ugyanannak az ismeretfilozófiai agnoszticizmusnak az arcát, *két különböző arcát* mutatták meg. S ha a századközepén végképp szemben látszottak kerülni, a századvégen utóirányaik újra egymásra találtak; ugyanannak a jelenségnek a két arcát, két különböző arcát mintázták ismét.

Hazai tekintetben pedig azt kell látnunk, hogy már a reformkor idején is *egymásra* toltuk a nyugaton *egymás után* jelentkező problémák; a passzív rezisztencia késleltető időszaka pedig csak fokozta ezt az egymásra halmozódást, mert osztályfegyelmel még a reformkorénál is inkább visszaszorította a kortársi Európából beömlő eszméáramlatokat. Az *egyén* történeti és lételeméleti problémája viszonyával kellett volna ennek a 67-es „polgári” nemzedéknek szembenéznie. De miképp tehette volna a nyugatiakhoz hasonló tüzetességgel, midőn a reformkornak sem volt ideje és ereje elégségesen szembenézni az előfeltételekkel, a történelem és közösség viszonya lételeméleti problémáival. Elégségesen: azaz a feudális-vallásos nemzettudattól, a patriarchális közösségtudattól megszabadultan.

A politikában demokratáknak mondották magukat az Új Világ szerzői. Demokrataságuk azonban éppoly ellentmondásos, vegyülékes volt, mint szorosabban vett világnézeti felfogásuk. Mindenekelőtt jó adag érzelmes, pózos filantrópia járta át. „... átértette az

emberiség szenvedését”, „megvetette az arisztokráciát”, nem törődött a hatalmasokkal, magasztalta Ábrányi Schleiermachert. Nem mondták magukat a forradalom híveinek, sőt, hangoztatták:

„A műveltség feladata az egyesben, valamint a társadalomban létező öröknek sokaságát nemcsak különzetesen emelni, hanem magasabb összhangra is vezetni, hol a gondolat élletté s az élet gondolatává lesz. A művelődés feladata az individualitásnak érvényt, az abszolút gondolatoknak, az emberi agyban forrongó eszméknek világot szerezni. A proletariátus megszüntetése, örök béke, szabadság, testvériség, egyenlőség: ime a jelen kor nagy ábrándjai.” (II. 1. sz.).

Egyszóval, míg az addigi forradalmak tiszteletre méltóak, és hasznosak voltak, a jövőöket a tudomány, a művelődés, a demokrácia megtakaríthatja az emberiség számára. Az emberiség számára, amely, szerintük ugyan osztályokba és állatokba szerveződik bár, legfőbb egysége mégis az egyén; s az osztály és „az állam érdekét nem lehet másként értelmezni, mint az egyének érdekeinek összességét”. (Benedek: *Körütekintések* I. 1. sz.).

Ehhez a világhéphez, ehhez a társadalmi és politikai magatartáshoz olyan irodalmi eszmények társultak, amelyek a Jungdeutschlandban, mindenek előtt Heinében és Börnében, s az általuk tisztelt Jean Paulban az Hugo-féle francia romantikában és – voltaképp nem is meglepő kapcsolással – Gogolban és Turgenyevben nyerték el megtestesülésüket. Mert nemcsak a társadalmi (a „természeti”) haladás képviselőit keresték s mutatták fel az említettekben, hanem az egyén belső diszharmóniájának átmenetkori érzékelőit is. Heinében például nemcsak azt az osztályembert látták meg, aki, „amikor a Marseillaise-t lehetett, akkor azt teljes szívvel énekelte” (II. 1. sz.), hanem látták belső, egyedi meghasonlottságát is. Ezért érezték éppen modern költőnek, a helyét nem lelő, az otthontalanává lett egyéniség képviselőjének: „Mi Heine költésze? A leghatalmasabb értelem és a legmélyebb érzés kifolyása”, a „contrastok halmaza”, mely „frivolitásban burkolódzik, hogy fájdalmát eltakarja”.

Ezen a szűrőn bocsátják át a világirodalmat, s így Turgenyev is, Gogol is, Schiller is, Lessing is, Lamartine is, Rousseau is elfért eszménylistájukon. Példáikat mindig és hangsúlyozottan a *világirodalomból* vették mondandóik illusztrálására. Mégpedig olyanoktól, akiknél, szerintük az általános emberi, az örök emberi van jelen a konkrét tárgyban, akik „identifikálják magukat az évezredekkel”. A hazai hagyományról, a közvetlen elődökről is tüntetően hallgattak. De rendkívül sokat mond az az elismerés, amelyben Ábrányi Emil Herder legfőbb érdemét látta:

„Mélyen bele tudta magát élni idegen népek szellemi életébe; idegen szellemet, idegen anyagot tudott magába olvasztani, s azt teljesen átalakítva saját énjében a német szellem szabad tulajdonává tevő” (I. 8. sz.).

Ingerülten válaszoltak a hazaiak vélt túlértékeléseire. Benedek például tiltakozott az ellen, hogy Pctófit a század legnagyobb európai költőjének kiáltásák ki; máskor meg azt kérdezte:

„Miért nem ásit a tömeg a Hamlet mellett, Childe Harold mellett, a Századok legendái mellett? Mert ezek világszínvonalon állnak, mintegy identifikálják magukat az évszázadokkal”, s így „elavulásuk lehetetlen”. „A Zalán futása ellenben nem örök értékű mű”, bármint dicsérjük is.

Az esztétikát, a kritikát erősen világnézeti-filozófiai, ideológiai oldalról óhajtották megközelíteni és megítélni. Benedek élesen vágott vissza azoknak, akik azt kérdezték, miért kell egy irodalmi, egy kritikai lapban ennyi filozófia. S már az első szám első cikkéhez fűzött megjegyzésében úgy szólt az addigi magyar kritikai irodalomról, hogy az elméleti kérdéseket filozófiai szinten még alig tisztázott. Még „a nemzeti elnevezés fogalmát” sem, „miről vajmi kevés elmélettel bírnak eddigél. Ezt lehetőleg tisztába hozni volna esztétikusaink fő feladata . . .” „Hasonló elméleteknek mindig örömet nyitunk tért, biztatta társait Asbóth cikkéhez fűzött szerkesztői megjegyzése végén —, legyen az a részletekben aztán antagón irányú is.”

Egyszóval: elméleti igényű, filozófiai megalapozottságú, világirodalmi mércéjű kritikát óhajtottak. Ez az elméleti igény, ez a filozófiai megalapozottság a pozitívista természettudományosságtól áthatott szellemiséget jelentett elsősorban. De jócskán vegyült belé a Jungdeutschland s a baloldali hegelianusok szemléletéből is, meg a korszak személyességet sürgető idealista irányjaiból is és a vitalista egyéniségkultuszt előlegező törekvéseiből is. A világirodalmiság igénye elsősorban a társadalombíráló francia romantikát s az Ifjú Németország publicisztikus tárca-realizmusát jelentette számukra, de jelentette az orosz realizmusnak a romantikával még bőven elegy első szakaszát is. Vezetetett út tőlük a naturalizmus, az impresszionizmus, de vezethetett a polgári realizmus kritikai előmozdításához is. Egyik leggyakoribb jelszavuk a *tükrözés* volt; ezt azonban ahányan: annyiféleképpen értették.

Mindaz azonban jórészt deklaráció maradt. Valódi, konkrét kritikát alig közölt a lap. S mihelyt konkrét kérdéshez nyúltak, kitűnt a rokon jelszavak mögötti különbözőség. Asbóth például, rögtön az első számban, jelezte: a pozitívizmus szubjektív empirizmusa csak olyan lélektani totalitást tesz lehetővé, amelynek sem történetisége, sem társadalmissága nincs, s az élmény így nagyrészt tárgyiasíthatatlan marad. Az impresszionista verseket író Bendek érzekelte is a kettejük felfogása különbségét, s „antagon”-nak mondta szemléletét Asbóthéhoz képest.

A lap olvasói, mint különféle szerkesztői üzeneteinek névanyagából kitűnik, jórészt a főváros és a vidéki városok polgárságához tar-

toztak. Szerzői viszont szinte kivétel nélkül a közép- és kisnemesség értelmiségi sorba szorult, vagy értelmiségi életformát választott rétegéhez. Kettős öntudattal rendelkeztek: a nemesség származási s a polgárság művelődési-közéleti öntudatával. Az egyik eleve közszereplővé szánta őket, a másik eleve bizonyos dacos különbséget jelölt ki számukra a birtokosság életformájában, gondolkodásában, családhálózatában. Mert a nem-nemes származásúak is a történeti szerepvivők rétegéhez számíthatták magukat, Toldy apja révén, Vajda múltja révén. Jellemző viszont kettős öntudatukra, hogy a birtokosságból származók nemesi *családnévüket* szinte valamennyien *frói dlnévre* változtatták (Benedek: Náray, Darmay: Viczmándy, Endrődi: Kupricz, Ábrányi: Eördögh, Cikmántori: Czékus stb.) Radikális és romantikus, realista és individualista törekvéseik, ellentmondásaik nyilván egy egész rétegéi, egy igen jelentős rétegéi voltak. Azé a rétegé, amely roppant belső ellentmondásainál és öntudathasadásánál fogva igen változatos és igen ellentmondásos szerepet játszott a magyar társadalom egészében éppúgy, mint a magyar irodalomban is, egészen az első, sőt, szinte egészen a második világháborúig. Ezért is, s nemcsak az időrendi elsőség okán, mutattuk be részletesen ezt a rövid életű lapot. De azért is, mert jól tükrözi, miként toltak, halmozódtak nálunk archaikusan és anarchikusan egymásra a polgárság hiánya miatt, majd a passzív rezisztencia idővesztessége, aztán pedig a Kiegyezés defenzív birtokosi osztálylényege következtében már avult és friss eszmék és irányok.

Az Új Világ megszűnte után számtalan apró lapalapítás következett. Fél- és negyedévenként keletkeztek és szűntek meg lapok; többségük még azelőtt, mielőtt szellemi arculatot alakíthatott volna ki magának. A közönség kicsi volt, a lapszerkesztés, a lapalapítás vonzása nagy; a szerepre vágyó nemesi értelmiségre is, a gazdagodni vágyó kispolgár nyomdász-kiadókra is. Annyi haszna mindenesetre volt e mozgásnak, hogy a *nemzedékiek helyett elvi, eszmék szerinti csoportosulások és szembesülések* is kezdtek kirajzolódni. S az eszmék és elvek mögött, az irányzati célkitűzések és kritikai módszerek mögött jól kitapintathatóvá lettek a társadalompolitikai törekvések s a szociális és művelődési erővonalak is.

NÉMETH G. BÉLA

ARCKÉPVÁZLAT KÁZMÉR ERNŐRŐL

Mostoha sors jutott osztályrészül Kázmér Ernőnek, a hányatott sorsú kritikusnak és esszéírónak, akire ma már csak a jugoszláviai magyar irodalomtörténészek emlékeznek. Régi és újabb irodalmi lexikonainkban hiába keressük a nevét, Komlós Aladárnak *Gyulaitól a marxista kritikáig* c. összefoglaló munkájában sem kapott helyet, leg-részletesebb irodalomtörténetünk is csak néhány sort szentel munkásságának. Így aztán — néhány kutatót és bibliográfust leszámítva — eddig csak annyit tudtunk Kázmérről, amennyit Majtényi Mihály visszaemlékezésében¹ és Bori Imre irodalomtörténeti munkáiban olvashattunk róla.²

Érthetetlen és indokolatlan ez a feledékenység, hiszen 1915 és 1920 között Kázmér már A Hét egyik vezető kritikusa — rövid ideig szerkesztője is —, 1917-ben *Idegen portrék* címmel önálló kötete jelenik meg, tartalmaz, de sebtében összeállított és fésületlen szövegű írásokkal, melyet Tabéry Géza kitüntető elismeréssel,³ Mácza János bizonyos fenntartásokkal fogad.⁴ A kor legtekintélyesebb folyóirata, a Nyugat — melyben 1915 és 1936 között Kázmérnak több írása kapott helyet — nem vett tudomást az *Idegen portrékról*.

Kázmér életéről viszonylag keveset tudunk. 1892-ben született, középiskolai tanulmányait Budapesten végezte. Ugyanitt Alexander Bernát előadással hallgatta az egyetemen, de arról nincs tudomásunk, hogy diplomát szerzett volna. Ezután újságíró lesz: a tizes évek elején a polgári-radikális Világ, majd 1915-től A Hét munkatársa. Kiss József tekintélyes lapjában hamarosan egyre jelentősebb írások szerzőjeként találkozunk nevével, mert — ahogy Ignotus írja emlékezéseiben — „az inas A Hétben ugyanolyan szabadon és teljesen hallathatta szavát, mint a mester”.⁵ Főleg irodalmi és képzőművészeti kritikákat ír, de néhány karcolatot és glosszát is, az utóbbiak egy részét 1917-től „Trisztán” álnéven. Ekkori magyar vonatkozású kritikái kizárólag a közvetlen elődök és kortársak műveivel foglalkoznak, a legnagyobbakkal csakúgy, mint a másod- és harmadvonalbeli szerzőkkel. Nagyjából ugyanez érvényes világirodalmi tárgyú írásaira is. Voltaire, Flaubert és Baudelaire kivételével itt is csak kortárs alkotók munkáiról ír: jelentős írókról és a kor divatos szerzőiről. Ám nem mossa egybe, ellenkezőleg: igen jól megkülönbözteti az értékeket.

¹ *Szikra és hamu*. Újvidék, 1963. 79–107.

² *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, 1968. 227–231. — *Magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok*. Újvidék, 1970. 133–134. = *Fejezetek irodalmunk természetéről*. Újvidék, 1973. 36–39.

³ A Hét, 1918. 8. 123.

⁴ Ma, 1918. 3. 51.

⁵ *Ignotus válogatott írásai*. Budapest, 1969. 419.

Kritikái tele vannak értékes és találó megfigyelésekkel. Felismerte a kezdő Hesse értékeit,⁶ elsőként mutatott be a magyar olvasóknak jelentős északi írókat és műveket,⁷ s *Az ígéret földje* c. Reymont-regényről szóló bírálatában — évekkal a lengyel író Nobel-díja előtt — újra és újra visszatér a *Parasztok* dicséretére.⁸ Képzőművészeti tárgyú írásaiban rendszeresen beszámolt a kiállításokról, köztük olyan művészek tárlatairól, akiket ma már a klasszikusok között tartunk számon. Beszámolóit az ügyszeretet, a hozzáértés és a tárgyszerűség jellemzi. Az új iránti fogékonyságát igen szépen példázza a *Ma* csoport kiállításáról szóló írása, amelyben értő tárgyilagossággal méltat olyan elismertnek még aligha nevezhető művészeket, mint amilyenek Máttis Teutsch János, Bortnyik Sándor, Uitz Béla, Kmetty János, Nemes Lampérth József, Gulácsy Lajos és Pátzay Pál voltak 1918-ban.⁹

A húszas években Kázmér Csehszlovákiába költözik, ahol tovább folytatja irodalmi munkásságát. Az ottani magyar folyóiratok közül legtöbbit a rövid életű Estében — mint a Könyvesház c. rovat állandó kritikusa — és a Magyar Minervában publikál. Az utóbbiban a legkülönbözőbb tárgyú — szépirodalmi, irodalomtörténeti, képzőművészeti, zenci, színházi, társadalomtudományi . . . — könyvekről ír bírálatokat, döntő többségükben idegen nyelvű művekről. Csehszlovákiai tartózkodásának említésre méltó eseménye még, hogy Pozsonyban vendég-főrendezője volt a szlovák Nemzeti Színházban *Az ember tragédiája* előadásának.¹⁰ A csehszlovák magyar folyóiratoknak, a Magyar Minervának, majd később, a harmincas évek második felében a Tátrának még Jugoszláviából is küld írásokat és a pozsonyi rádióban is több ízben szerepel. Ezért tűnik érthetetlennek, hogy a csehszlovákiai magyar irodalomtörténészek is teljesen megfeledkeztek róla. Csanda Sándor még a nevét sem említi meg *Az első nemzedék* c. összefoglaló munkájában.

Kázmér a harmincas évek elején költözik az akkori királyi Jugoszláviába. Itt először Zágrábban dolgozik egy csehszlovák kereskedelmi cég képviselőjeként. Következő állomáshelye a dubrovniki Bileća, ahol egy fűrésztelepen dolgozik, de itt sincs sokáig maradása. 1936-ban aztán Belgrádban telepedik le családjával, feleségével és Tamás nevű fiával. Jugoszláviában először a Napló körével — mindenképp Havas Károssal — veszi fel a kapcsolatot, külső munkatársra lesz a tekintélyes napilapnak. Egyik levelének tanúsága szerint a harmincas évek elején több száz írását ingyen engedte át a Naplónak.¹¹

⁶ *Idegen portrék*. Békéscsaba, 1917. 77–79.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 42–47.

⁹ *A Hét*, 1918. 38. 589–590.

¹⁰ Levél SZIRMAI KÁROLYHOZ. 1938. VIII. 1.

¹¹ Levél SZIRMAI KÁROLYHOZ. 1938. II. 23.

A Kalangyában azonban csak Szenteleky halála után jelentkeznek írásai-
val, mert a nagy tekintélyű irodalomszervező és szerkesztő — aki-
vel Kázmér évekig együtt dolgozott A Hét szerkesztőségében — nem
szerette. Ennek okát ma sem tudjuk pontosan. Annyi bizonyos, hogy
Szenteleky leveleiben kíméletlenül, olykor ízléstelenül bírálja Káz-
mért, *strébernek*, *nyúlás-szószdtyárnak* — csehszlovák állampolgár-
ságára és munkájára célozva —, *idegennek és faügynöknek* titulálja.¹²
Nyíltan csak a jugoszláviai magyar Pen Klub „illetéktelen” szerve-
zése miatt bírálja, de leveleiből nem csupán az derül ki, hogy minden
eszközzel igyekezett megakadályozni Kázmér tervezett tanulmány-
kötetének kiadását, hanem haragjának valódi oka is. Kázmérral első-
sorban a Naplóval való kapcsolata miatt bizalmatlan, de egy kicsit
irodalmi vezérségét is félti tőle: „És a pestiek meg a jugoszlávok is
abban a hiszemben térnek haza (a Pen Klub alakuló gyűléséről. B.Á.),
hogy az itteni magyar irodalmat Ambrus Balázs meg Kázmér Ernő
csinálják és hogy az egyetlen irodalmi orgánium itt a Napló.”¹³ Ezzel
szemben Kázmér írásaiban és eddig ismert leveleiben — amelyek pedig
igazán nem nélkülözik a nyílt szókimondást — a neheztelésnek semmi
nyoma. Sőt: a Nyugatban Kázmér írt nekrológot Szentelekyről¹⁴
s még 1940-beu is előadást tartott róla a belgrádi rádióban.¹⁵

Döntő fordulatot jelent Kázmér számára Szirmai Károllyal tör-
ténő megismerkedése 1933 augusztusában. Szenteleky halála után
Szirmai vette át a Kalangya szerkesztését s mindjárt megkezdte harcát
a folyóirat színvonalának emeléséért, vagyis a dilettánsok ellen. Izlé-
sét, hozzáértését és kitűnő szerkesztői érzékét dicséri, hogy az ellen-
tábor élénk tiltakozása ellenére 1934-től rendszeresen foglalkoztatta
Kázmérral, mert írásainak értékét tekintette a közlés döntő kritériumá-
nak. Hogy döntése helyes volt, az igen hamar bebizonyosodott, mert
e jól tájékozott, művelt, megbízható ízlésű és haladó szellemű kri-
tikus írásai nemcsak a vajdasági magyar olvasók tájékoztatását és ízlés-
nevelését, hanem — közvetve — a dilettantizmus elleni harcot is igen
jól szolgálták. Kázmér ezekben az években másodvirágzását éli.
Rengeteget dolgozik. Nemcsak a Kalangyának, hanem egész sor
szerb lapnak és folyóiratnak,¹⁶ majd 1938-tól — ekkor ismeretlen
okból állását veszti s ettől kezdve kizárólag írásaiból él — a Reggeli
Újságnak, 1940-től pedig Csuka Zoltán Láthatárának is. Hogy hihe-
tetlen munkabírásáról fogalmat alkothassunk, elég átlapoznunk a
Kalangya évfolyamait, amelyekben Irodalmi Szemléi mellett a har-

¹² Szenteleky Kornél irodalmi levelezése. Zombor–Budapest, 1943. 350.

¹³ Uo.

¹⁴ 1933. II. 262–263.

¹⁵ Az előadás magyar és szerb nyelven is elhangzott. A magyar nyelvű adás pontos ideje: 1940. VII. 8.

¹⁶ XX. Vek. Obzor, Smena, Srpski Književni Glasnik, Vidici . . .

mincas évek második felében több igényes délszláv tárgyú esszéje is megjelent. Munkássága a délszláv – magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok ápolása terén egészen kiemelkedő. Erről nem csupán írásai vallanak, de a szerb nyelvű irodalmi pályázatok zsűrijében vállalt szerepe, valamint az a nagyszerű terve is – sajnos, ez anyagi okok miatt nem valósulhatott meg –, amelyet oly lelkesen ismertet Szirmai Károlyval, aki ekkoriban már nemcsak szerkesztője, de barátja is:

„Csinálnék egy jugoszláv – magyar könyvtárt – írja 1938. december 30-án –, évente 8 – 10 füzetet, füzetenként 3 – 5 ív, ahogy jön. Szerkesztem én és Te. (...) Megjelenének benne tanulmányok a délszláv szellemi életről, versfordítások, novella-antológiák, kisregények stb. 7000 – 10 000 dinár elég lenne az első három füzetre. Az írók, fordítók honorárium helyett 50 – 60 példányt kapnának, jobb papíron! Már beszéltem a Pressbúróval és a magyar követséggel is. Ha elindítom és szép lesz – mert az lesz –, ők is hajlandók támogatni, sőt, szubvencionálni. Elképzelheted, milyen szépen csinálnám. Büszke lennék rá (...) Például az első három füzet lenne:

1. Három szerb költő (Dučić, Rakić, Stefanović versei magyarul). Írnék hozzá egy kis bevezetőt tanulmányt, életrajzot, és adnák a fényképeket is.
2. Dinko Simunović novelláiból (a legszebb, legtitisztább horvát élbeszélő).
3. Az én délszláv tanulmányaim (Mestrović, Stefanović, Vuk Karadžić, Cankar, Vojnović stb. (...))

Szeretettel várom híreidet és szerezz beleegyezéssel végre nekem is jó új évet, amit szívből kívánok Nektek. Ölel Ernő.”¹⁷

A szép terv nem valósult meg, de Kázmér délszláv tárgyú esszéit ismerniök kellett volna a *Szomszédság és közönség* c. kapcsolattörténeti kötet szerkesztőinek. Mert Kázmér ebből a kiadványból is kimaradt, pedig említett munkáiban Bori Imre ismételten felhívta a figyelmet ilyen irányú munkásságára, igaz, talán nem kellő nyomatékkal, mivel ő csak a Kalangyában publikált írásaira hivatkozott, holott 1940-ben és 1941-ben a Láthatárban is igen sok délszláv tárgyú munkája látott napvilágot (Ivo Andrić, Laza Kostić, Ivo Vojnović, Stevan Jakovljević...), hiszen Csuka Zoltán külön rovatot – *Jugoszláv irodalmi krónika* – biztosított számára folyóiratában.

Kázmér írásai korántsem egyenértékűek, bár folyóiratoknak nemigen adott le igénytelen munkákat. A napilapoknak néha igen. Ez persze semmiképpen nem dicsérhető álláspont, de némi mentésül és magyarázatul szolgálnak anyagi gondjai, amelyek hol furdóprospektus írására, hol pedig arra kényszerítették, hogy egyetlen hónap alatt – 1939 júliusában – 38 (!) kisebb cikket írjon a Reggeli Újságnak.¹⁸ Élete utolsó éveiben Kázmér nagy erőfeszítéseket tett a jugoszláv állampolgárság megszerzéséért. Hogy milyen eredménnyel, erre még

¹⁷ Levél SZIRMAI KÁROLYHOZ. 1938. XII. 30.

¹⁸ Levél SZIRMAI KÁROLYHOZ. 1939. VII. 30. KÁZMÉR nem írta alá ezeket a cikkeket, melyeknek legtöbbje „Saját munkatársunktól”, „-ő” vagy ritkábban „K. E.” jellel jelent meg. „Én írom a magyarországi közgazdasági vasárnapi leveleket, a Mi újság a filmvilágban? stb. könyvkritikákat is (...)” – tájékoztatja barátját ugyanebben a levelében.

roppant adatgazdag levelezése — amelyet e sorok írója Szirmai Endre jóvóltából még kéziratban tanulmányozhatott és hasznosíthatott — sem derít fényt. Bár ekkoriban már több neves szerb író (Svetislav Stefanović, Sime Pandurović, Todor Manonjlović, Jovan Popović) számíthatott barátai közé, nem valószínű, hogy sikerült célját elérnie, mert — mint maga írja egyik levelében — csehszlovák állampolgárságú zsidó volt. Emiatt publikálási lehetősége is egyre szűkült. 1940 végétől a Kalangya sem közölhette többé írásait. Szirmai a lehetőségek végső határáig elment: felajánlotta, hogy álnéven továbbra is közli bírálatait, ő azonban nem élt a nagylelkű és nem éppen veszélytelen gesztus adta lehetőséggel. Utolsó írása — Laza Kostić-ról írta születésének 100. évfordulója alkalmából — 1941 áprilisában jelent meg a Láthatárban. Majtényi írja, hogy Korom Tibor 1941. április 9-én látta Kázmért Debeljacán, ahol engedélyért állt sorba, hogy családjá után utazhassék. Felesége és fia ugyanis elmenekültek Belgrádból a város április 6-i bombázása után. További sorsáról semmi bizonyosat nem tudunk. Elképzelhetetlen, hogy ne szólalt volna meg, ha életben marad. Így joggal feltételezhető, hogy családjával együtt a fasiszta terrornak esett áldozatul. És hogy az utókor részéről a feledés teljes legyen, Kázmér nevét a *Magyar mártír írók* c. antológiából is kifejejtette Bóka László. Kázmér alakja — elsősorban Majtényi Mihály és Bori Imre jóvóltából — mindeddig csupán a jugoszláviai magyar irodalmi köztudatban élt, noha életműve az egyetemes magyar irodalomnak is komoly értéke.

Kázmért gyakran érte az a vád, hogy nem vesz tudomást a jugoszláviai magyar irodalomról és kultúráról. Éppen Majtényi vetette meg annak a tévhitnek az alapját, mely szerint Kázmér „Vajdaságban megjelent könyvről sohasem írt”. Bori Imre szerint is „fájdalmasan kevés az, amit a vajdasági magyar irodalomról írt”. Ezzel szemben bizonyítható tény, hogy Kázmér Ernőnek több ívnyi jugoszláviai magyar tárgyú írása jelent meg nyomtatásban, illetve hangzott el rádióelőadás formájában. Írt Ambrus Balázs verseiről,¹⁹ Szentelekyről többször is, egy 1933-as összefoglaló írásában — nem is akárhol: a Nyugatban! — hét vajdasági magyar könyvről számolt be,²⁰ 1937 decemberében *Magyar irodalom Jugoszláviában* címmel nagy előadást tartott a pozsonyi rádióban, amelynek első része a következő év januárjában a Tátra c. folyóiratban is megjelent. A Reggeli Újságban még Hella (Hayas Emilné) *Lelkek országútján* c. kivándorlási regényéről is írt recenziót. Azt vallotta, hogy mivel Jugoszláviában él, illik a helyi kultúrával közelebbi kontaktusba kerülnie, hiszen ezt tette annak idején Szlovenszkóban is. Ám azt sem titkolja, hogy a vajdasági magyar írók kedvéért nem hajlandó leszállítani kritikai mércéjét:

¹⁹ A Hét, 1918. 35. 542–543.

²⁰ 1933. II. 612–614.

„A jó európai szemzőgével állok — írja Szirmainak 1938. IX. hó 9-én —, kissé hűvösen, objektíve, természetesen a jóleső szeretet hangján, de mégsem szeretnék érzékeny lelkeken sebeket ütni, ha a kis munkát nem emelem világnívóra.”

Szirmai Károlyhoz írt levelein kívül — amelyekben egész sor vajdasági magyar író művéről mond véleményt — a Kalangyában publikált *Beszámolója* is bizonyítja, hogy Kázmér számára nem volt közömbös a kisebbségi magyar kultúra sorsa:

„Platon mondja, hogy az ember az emberi közösségben s az abban való munkálkodásban válik igaz emberré. A kisebbségi magyar is csak a közösségben tud magyarnak maradni és magyar kultúréletet élni. A népi közösségtől elszakadni annyit jelent, mint a nagy életharcot egyedül vívni. A közösségi élet — etikai élet! Kötelességei, ideáljai, rendeltetései vannak. Ezeknek a kötelezettségeknek, ideáloknak, rendeltetéseknek kiapadhatatlan nagy forrása a nemzet, amelytől eloldódni éppen úgy nem lehet, mint ahogy szenvedés és öröm nélkül sem lehet élni.”²¹

Egyébként nemcsak Kázméron múlt, hogy nem jelent meg még több jugoszláviai magyar tárgyú írása. 1937. szeptember 24-én közlésre ajánlja fel Szirmainak *A jugoszláviai magyar irodalom és a Szenteleky* c. nagyobb tanulmányait. Ezek megjelenésére azonban nem került sor.

★

Kázmér életének és pályájának vázlatos áttekintése után megkíséreljük megközelíteni esztétikai nézeteit és kritikusi módszerét. Kritikai írásait és esszéit olvasva, felületes szemléletre nagyon egyszerű volna annak megállapítása, hogy impresszionista kritikussal van dolgunk, aki művésze az olvasásnak, a látásnak, érti és érzi a műveket, akinek számára élet és irodalom, élet és művészet egyet jelent. Joggal írja Bori, hogy ezt az „irodalmat látó, művészetre esküvő, esztétikát prófétáló egyéniséget az irodalommal fenntartott legközvetlenebb viszony jellemzi, már-már az egyévváltság boldog harmóniájának ígérzetében.”²² A figyelmes olvasás azonban hamar meggyőz arról, hogy Kázmér impresszióit mindig bizonyos elvek szabályozzák, amelyekhez következetesen ragaszkodik. Milyen elvekkel közeledik hát egy-egy irodalmi alkotáshoz? Milyen szempontok alapján elemzi és értékeli az egyes műveket? Nem a szándék és a megvalósítás viszonya, hanem mindig maga a konkrét mű érdekli, amelyben a mű és a valóság viszonyát, a haladó és humánus elemeket és természetesen a stílust vizsgálta. Az írótól olyan világnézetet követelt, amelynek elengedhetetlen alkotóelemei: a szociális lelkiismeret és a haladás ügyének szolgálata.

²¹ Kalangya (A továbbiakban: K.), 1938. 10. 471.

²² *A jugoszláviai magyar irodalom története*. I. k. 227.

Esztétikai elvcinek lényegét csírájában már a *Világ nézet és irodalom* c. 1919-es keletű elvi cikkében megtaláljuk, amelyben elhatárolja magát a közvetlenül politizáló irodalomtól s az irodalom számára csak olyan világnézetet ismer el, amely „nem ismer jelszavakat, nem ismer irányokat, csak evolúciót, életet és embert”.²³ A harmincas években aztán már árnyaltabban, sokoldalúbban és konkrétan fogalmazza meg esztétikusi hitvallását, legtöbbször Irodalmi Szemléinek vagy egyes bírálatinak bevezetőiben. A Kalangyában mindjárt bemutatkozó írásában arról beszél, hogy a kortárs irodalom még nem találta meg igazi hivatásának lényegét, még nem rakta le szellemi újjászületésének alapjait, nem tudta szétfeszíteni a múlttól örökölt kereteket. Ezért azt ígéri, hogy Irodalmi Szemléiben az „idealistákat” fogja figyelemmel kísérni,

„menedéket, tisztulást, felemelkedést adó könyveikből kivetülő lelki síkjaitak felmérni és az aggódba figyelő módján észrevenni az indulókat, a fiatalokat is, akiknek vérmérsékletéhez, szellemi gyökereikhez pesszimizmusunk, nihilizmusunk mérge még nem tapad”.²⁴

A folyóirat következő számában egyértelműen állást foglal a valóság-irodalom mellett, amelynek lényegét és alkotóelemeit is ismerteti:

„Elsősorban a dolgozók felé fordul, azokhoz, akik az osztály nélküli társadalom kialakulását sürgetve, az élet mai formáival állandó ellentétben vannak. S mert ez az irodalom kiváltságokat rombol, előítéleteket pusztít, szokatlan ívelése az avantgarde atmoszférájáig ér. Kialakulásának, egyre táguló hullámvonalának három forrása van: a légüres, polgári irodalom hatástalansága, meddősege, elsorvadása; az egyre végzetesebb gazdasági válság okozta nyugtalanság és bizonytalanság, amely a kispolgári rétegből is feltörő öntudatot, az új társadalmi berendezkedés utáni vágyat fokozza; és végül a legújabb orosz irodalom nyers élet- és emberi tartalma, a szociális realizmus tömegművészete, amely az új valóságból új irodalmat teremt. (...) Embertelen korunk súlyos napjai közepette, amikor — mint Romain Rolland mondja — az ember csak félszemmel aludhat, hitet kell tenni az Ember mellett s a valóság-irodalom küszöbén meg kell hirdetni az új életet. Aki pedig elszakad a valóságtól — minden művészet egyetlen, örök forrásától —, az gyökértelenné, az új életre képtelen íróvá válik. Jjesztő élettelenséggel lebeg majd a légüres térben s előbb-utóbb senkinek sem kell és senkit sem vonz.”²⁵

Egy évvel később már azt vizsgálja: hogyan érvényesül a szovjet és az emigrációba kényszerült német valóság-irodalom hatása a kortárs magyar irodalomban.

• Már feltűnedeznek — írja helyzetképében — a mai magyar irodalom ily kísérletei is, amelyek az egyéni élet önkényes sorsábrázolásából a társadalmi szemlélet, a szociális megismerés művészi kifejezése felé tartanak. Ezek a kísérletek — mint a mai magyar irodalom majdnem teljes arcéle — polgári idealizmusban és a polgár szubjektívizmusában ragadnak, de mert a magyarországi polgári osztály alsóbb rétegét a sivár proletár-sorstól alig választja el valami, letörölhetetlenül magukon viselik a pesti irodalom kor-

²³ A Hét, 1919. 14. 218.

²⁴ K. 1934. 4. 308.

²⁵ K. 1934. 5. 388.

bélyegét, a kor naturális képét, anélkül, hogy a változtatni akarásnak a legártatlanabb szándékát is elárulnák.”²⁶

Gyakran hallatja szavát Kázmér az irodalom időszerű kérdéseivel kapcsolatban is. Így 1935-ben és 1936-ban a parasztábrázolásról fejt ki véleményét. Nem tartja igazi művészeknek, még kevésbé költőknek azokat az írókat, akik a parasztban csak agitatív anyagot látnak.²⁷ De gyilkos iróniával ír a leegyszerűsített, hamis parasztábrázolásról is:

„Irodalmi divatja van a parasztnak. Vannak, akik elcsodálkoznak kocsmázó, italos bölcsességen, furfangjain, vasok adomáin és mindenáron népszínművet formálnak köréje, hogy primitívségével merész ellentéte legyen a város figuráinak. Valóban kényelmes írói feladat és valljuk be, hálás is. Minék a keserűség, a száanalom, miért meglátni a szegény, nyomorult paraszt földéhes fájalmát, durva, repedezett kezeit, hóban, fagyban lefagyott lábait, ahogy téli barázdákon át vonszolja magát, belevágja lapátját a röggé keményedett, gőzölgő trágyadombba? Miért kitergetni élete mindennapi siralmát, amikor — kevesebb fáradtsággal, elkenéssel — polgári relieffé lehet mintázni, kényelmes kisgazdává, aki megbarátkozott a különböző pénz-, termény- és munkaszolgáltatás terheivel, megsüvegel földes és hivatalos urakat, hogy saját szükségletére is alig termő földecskéje mellé még cgy pár kapavágásnyit szerezzen?”²⁸

Márai Sándor vallomásainak II. részéről írva, Kázmér a humanizmuson és a szociális lelkiismereten túlmenően már-már a dialektikus ábrázolásmódot is elvárja az írótól:

„Hogy az író maradandó hatást keltsen, ahhoz szerintem nem elég csak a tehetség. Oly költői öntudat, jellem, egyéniség kell ehhez, amely egy átfogó világszemlélet biztos talajába ver gyökereket. A világszemlélet, az érző, részvéttel társuló szociális lelkiismeret segíti az író, hogy példátlanul álló nagy élményei viharában is észrevegye a viharban szenvedő emberfigurák karakterét, fájdalmasan vonagló szenvedéseiket és a társadalom egymásnak ellentmondó problémáira épült világ szövevényeinek minden zavarát.”²⁹

Vagyis: Kázmér szerint csak az elkötelezett művészetnek van létjogosultsága. Az igazi művésznek az ábrázolásban intenzív totalitásra kell törekednie, teljes énjével benn kell állnia az életben, hogy „önmagán keresztül zúgassa át annak zajlását és az élet jelenülésétnek művészi, termő formába öntését.”³⁰ A fiatal írókkal szemben is igényes

„Művész, világnézet, kollektívum . . . ez ma minden ifjú író lángoszlopa. Menekül-nének előlük, vissza, az előttük járók sima pázsitú l'art pour l'art viszonyai felé, de a három szó oly szorosan kapcsolódik egymásba, áramuk annyira egy vezetéken ömlik az irodalomba, hogy az elefántcsonttorony sápkóros bűvőhelyére ma író — aki érzése és gondolatvilága objektív lejegyzésében, a fizikai s pszichikai lényt jelentő egész ember aktív erejében látja hivatottságát — nem tud behúzódni. Jár, csetlik-botlik a szociális élet süppedt ingoványain, látja és érzi önmagát s individuális életérzése önanalíziséből kialakul őstönének első gondolati rendszere: szociális felelőssége.”³¹

²⁶ K. 1935. 7. 570.

²⁷ Uo. 573.

²⁸ K. 1936. 2. 116.

²⁹ Uo. 119.

³⁰ K. 1937. 3. 129.

³¹ Uo.

Körülbelül ezekben foglalhatók össze röviden Kázmér legfontosabb esztétikai elvei, amelyek tiszteletet érdemlőek, de vajmi keveset érnének, ha nem állna ott mögöttük fedezetként gyakorló kritikus tevékenysége, javarészt ma is helytálló esszéinek és kritikáinak hosszú sora. Kázmér ugyanis az esetek döntő többségében következetesen ragaszkodott a maga állította komoly elvi követelményekhez. Természetesen neki is voltak tévedései, túlértékelései — az idős Kiss Józsefet csak dicsérni tudta, Babitsot annyira becsülte és tisztelte, hogy arcképvázlat helyett szinte elégiát írt róla³² —, de melyik kritikusként nem voltak, nincsenek és nem lesznek? Ám legtöbbször kitűnő megfigyelőnek bizonyult. Adyról — „a néhány milliányi magyarságba belehullott örök csodáról”, akinek „halála mintegy sorsmutatón egybeesik a magyar szellemiség, a jobbat, testvériebbet akaró magyarság hiábavaló küzdelmével”³³ — és József Attiláról — „kiben ember és hivatás, valóság és líra, költői érzékenység és kamaszos báj olvadtak össze olyan szintézisben, mely a legszebb verssorokat adományozta az újabbkori magyar lírának”, s akinek forradalmi verseiben „a szociális mondanivaló nem fojtja el a látás szépségét, de feloldódik benne, magasabb harmóniában egyesül”³⁴ — csak haláluk után írt, ám kortársainak értékeit a művek megjelenését követően ismerte fel, nemegyszer elsőként és gyakran az árral szemben úszva. Így az *Egy ember életét* „maradandó alkotásnak, messze táguló művészetével időbe nőző magyar szocialista írásnak” nevezi, melyben „harmincéves nyomorának, etikai és szellemi harcának állít maradandó emléket *Kassák Lajos*, és ez a harminc év az új magyar szellemvilág új orientálódásának három évtizede is.”³⁵ Nagy Lajost az új magyar novella klasszikusának tartja, aki „hűen követte hőseit a szociális területre is, mert írói lelkiismerete nem engedte, hogy elzárkózzon előle.”³⁶ *Karinthy 100 új humoreszkjéről* írva figyel fel arra, hogy az író

„szélesre derülő mosolya mögött a lázadó, a gyanakvó harcol, aki nem tud belenyugodni abba, hogy az ismert világ olyan, amilyennek mindannyian látjuk, hogy minden magától értetődő, logikus és nem is lehetne másképp”.³⁷

Fájlalja, hogy a kitűnő műveket író Tersánszkyt sem a kritika, sem az olvasóközönség nem fogadta azzal a szeretettel és megértéssel, „amelyet művésze, figurái, szociális igazságra apelláló, sárral és könnyel átitatott szemlélete méltán kiérdemelt.”³⁸ Tamási Áront a

³² A Hét, 1917. 51. 813–814. — K. 1939. 5. 212–216.

³³ Este, 1926. 2. 15.

³⁴ Tátra, 1938. 8. 226–227.

³⁵ K. 1935. 1. 73.

³⁶ K. 1934. 5. 389.

³⁷ K. 1934. 6. 466.

³⁸ K. 1934. 4. 311.

Móricz utáni új népi irodalom legtökéletesebb írásművészeként értékelni, de az *Abel-trilógia* befejezését szűk perspektívájának találja. Úgy véli, hogy a hős most már kis népe gazdasági és politikai élete felé fordulhatna:

„Lesz, aki erre azt mondja: kár lenne az emberlátásnak ezt a naív formáját vörös fényben folytatni vagy egy néplélek tisztult alapjain tragikusan reális freskót festeni. Mindegy. Abelnek tovább kell mennie.”³⁹

Az *Egy polgár vallomásait* Márai emberileg legmegragadóbb könyvének tartja, de *A szegények iskolájával* szemben már komoly fenntartásai vannak: „A szegénység a társadalom betegségi tünete . . . a megoldás és a segítség bizonyára másfelé van, mint amerre azt Márai Sándor keresi és kerestetni kívánja.”⁴⁰ Illyés Gyulának négy könyvről is írt bírálatot Kázmér. Prózáját éppúgy becsülte, mint líráját, amelyet „komorság, csordultig teli férfias szív, alkotó tehetség, tiszta gondolat és felemelő erő lassú fejlődéssel épített a legújabb magyar líra legértékesebb megnyilvánulásává”.⁴¹ Németh Lászlóról így írt 1939-ben:

„Több mint író! Az a ritka jelenség, aki a művelődésnek európai közösségéből és egységes irányba fejlődő rendszeréből kilépve, a szellem forradalma felé tart . . . Hiszi, hogy az írás erkölcsi magatartás, rendíthetetlen állásfoglalás . . . Elér ahhoz a népszerűséghez, amire talán jelentősebb és maradandóbb későbbben érkezni. A jól harcolt harcok lázával és a tiszteletreméltó okossággal, bátorsággal megírt könyvek időtálló értékeivel.”⁴²

És ígéretéhez híven figyelemmel kísérte a fiatalokat is. Felismerte — többek között — Komor András, Rónay György, Thurzó Gábor, Gergely Márta és Vészi Endre tehetségét. Az utóbbinak *Gyerekek a karján* c. regényéről szólva ezt írja:

„A valóságnak az a kérlelhetetlensége, amire a fiatal Vészi Endre új regénye mutat, valóban fájdalmat kelt és mélységes rokonszenvet. Mélységes rokonszenvet az elkallódott, lekerült emberfigurák iránt, akiknek a máig és még soká felejthetetlen Révész Béla után mintha a fiatal Vészi Endrével új költőjük indulna.”⁴³

Folytathatnánk tovább a példákat — még mindig a kortárs magyar irodalmon belül maradván — az esszéírókkal: Gyergyai Alberttel, akinek *A mai francia regény* c. munkájáról Kázmér írta az egyik legszebb, legértőbb kortárs-bírálatot; Szerb Antallal, akinek magyar irodalomtörténetét „megértéssel és megbecsüléssel” fogadta; Halász Gáborral, akit a tanulmány virtuózának nevezett . . .

³⁹ K. 1936. 2. 121.

⁴⁰ K. 1939. 11–12. 587.

⁴¹ K. 1937. 8. 382.

⁴² K. 1939. 7–8. 391–393.

⁴³ K. 1939. 3-w. 185.

Természetesen Kázmér kritikus tevékenysége nem merült ki a dicséretekben, a művek értékeinek felismerésében. Észrevette a hibákat, hiányosságokat is. A kíméletlen, ledorongoló bírálóat ugyan idegen volt tőle, de elmarasztaló véleményét sohasem rejtette véka alá. Ha egészen gyenge, értéktelen, esetleg valamilyen szempontból káros művekről számolt be, a szerző mellett a kiadót is elmarasztalta. Szokatlanul élesen, de jogosan bírálta Farkas Gyula könyvét — *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban* —, amihez nem kis bátorság kellett 1939-ben, mert a szerző a berlini egyetem professzora volt.⁴⁴ A kor népszerű és hivatalos elismeréssel övezett íróiról is nyíltan megírta véleményét. Így Surányi Miklósról elismeri ugyan, hogy író volt, de ezt is hozzáteszi: „Nem volt utat mutató, az új Európa szelleméhez alig adhatott egy csipetnyit is.”⁴⁵ Harsányi Zsoltot azért bírálja, mert a regényíró egyik alapvetően fontos feladatát teljesen elhanyagolta. *Magdolna* c. regényéből „kimaradt a kor láza és kimaradtak a kor kérdései is”.⁴⁶ A középosztály körében nagy népszerűségnek örvendő Csathó Kálmán regényeinek tartalmi ürességére is rámutat:

„frói magatartása még mindig csak a szórakoztatás vágyából fakad. Nincsenek lelki gátlásai, sem mélyreható kérdései, amelyekből arra is következtethetnénk, hogy évtizedes népszerű regényírói múltja után végre a magyar sorsközösségnek olyan szimbolikus erejű gondolata felé nyúlna, ami irodalmi alkotásában mindannyiunk szívbéli ügyévé válhatna.”⁴⁷

Kázmér igen sok világirodalmi tárgyú bírálatot is írt. Délszláv tanulmányairól már szólunk, ezen a területen kortársai közül csak Csuka Zoltán helyezhető elébe. Legjobban a németek és az északi népek irodalmát ismerte. Az utóbbiakét jórészt a német nyelv közvetítésével. Nagy tévedései nem voltak. Világosan látta Thomas Mann, Wassermann, Arnold Zweig, Feuchtwanger, Seghers és mások értékeit, igaz, néhány ma már elfelejtett írónak a megérdemelnél nagyobb figyelmet szentelt. Az északiak közül Hamsunt és Lagerlöföt, az oroszok közül Gorkijt becsülte leginkább, műveikkel többször is foglalkozott. De nem esett ki érdeklődési köréből az angol, az amerikai és a francia irodalom sem. France, Mauriac, Martin du Gard és Aldous Huxley — ízléséről árulkodva — újra és újra szerepelnek szemléiben. Itt legfeljebb azt vethetjük szemére, hogy néhány angol és amerikai bestsellerrel — anélkül, hogy agyondicsérte volna őket — a kelleténél talán türelmesebb és elnézőbb volt. Széles körű tájékozottságának szép példái a különböző antológiákról szóló be-

⁴⁴ K. 1939. 11–12. 531–536.

⁴⁵ K. 1936. 6–7. 358.

⁴⁶ K. 1939. 5. 240.

⁴⁷ K. 1939. 11–12. 586.

számolói, amelyekben dicsérő — Gyergyai Albert mai francia és Reményi József mai amerikai dekamerónjáról — és elmarasztaló véleményét — például a *Nobel-díjas írók antológiájáról* — komoly tárgyismeretről árulkodó és meggyőző indokolással fejti ki.⁴⁸

★

Kázmér kissé talán túlzott, de — mint az eddig elmondottakból is látható — nem egészen alaptalan önértékeléssel és magabiztossággal rajzolja meg önarcképet Szirmai Károlyhoz írt leveleiben.

„Mindig szerény voltam — írja 1937. VII. hó 11-én —, inkább mártírja, mint kegyeltje az írásnak, de ahogy Te írod, hogy *favorizálásomért* támadnak, ez súlyos állítás. A helyzet fordítva van. Csak én favorizálhatom az itteni kis irodalmat, hogy vele megyek, és tartásuk baráti megtiszteltetésnek, ha munkátokhoz szívvel-lélekkel hozzájárulok (. . .) *Esztétikus vagyok és nem kuglizók, legényegyletek irodalmi szórakoztatója.*”

1939. X. hó 16-i levelében így ír: „Emelt fővel állok írásaim mellett, a legjobbat és legintelligensebbet nyújtom, amit a vajdasági irodalomban adni lehet. Írókat, közönséget nevelnek és világirodalmat nyújtok. Ha én nem lennék, direkte ki kellene engem termelni (. . .)” Egy másik levelében⁴⁹ Kázmér szocialistának vallja magát. Ebben is kétségtelenül van igazság, hiszen az írókkal szemben támasztott alapvető követelményei között szerepel a szociális lelkiismeret és a humanizmus. Mi mégis inkább haladó polgári humanistának vagy — Sőtér István rá is illő pontosabb meghatározását kölcsönözve — baloldali humanistának tartjuk ezt a jól tájékozott, intelligens kritikust, akinek impresszionizmusát tiszteletre méltó elvek terelték megbízhatóbb ítéletekre vezető mederbe, aki a legtöbb fontos kérdésben — erről vallanak A Hétben publikált politikai tárgyú glosszái és jegyzetei is — a haladás oldalán állt. Így az olvasók ízlésnevelése, világirodalmi tájékoztatása, valamint a délszláv–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok ápolása terén végzett kiemelkedő munkássága alapján feltétlenül megérdemli, hogy elfoglalja végre méltó helyét az egyetemes magyar irodalom történetében is.

⁴⁸ Mindhárom antológiáról ld. K. 1936. I. 52–59.

⁴⁹ 1938. VIII. I.

Gazdag életműve átfogó, valamennyi lényeges részletkérdésre is kiterjedő kritikai feldolgozásának szép eredménye lehetne Kázmér Ernő legszebb írásainak fájóan hiányzó kötete.⁵⁰

BENKŐ ÁKOS

⁵⁰ Tanulmányunk törzsanyagának lezárása után bukkantunk néhány olyan adatra, amelyek pontosabban megvilágítják Kázmér életének és irodalmi tevékenységének egyes szakaszait. Így megtudtuk, hogy 1913-ban KÁZMÉR — amikor a rövid életű Május c. folyóirat egyik szerkesztője volt — kereste a kapcsolatot BABITSZAL, de két hozzá írt levelének tanúsága szerint eredménytelenül.

Egy MIHÁLYI ÖDÖNNEK szóló leveléből pedig arra derül fény, hogy KÁZMÉRT 1920 február végén letartóztatták. Börtönéből május elsején szabadult. amikor nyomban Zilinára költözött, majd onnan hamarosan Pozsonyba. Feltehetően nem A Hétben „TRISZTÁN” álnéven publikált pacifista cikkei miatt került börtönbe, hanem a Tanácsköztársaságot ünneplő, radikális hangvételű írásaiért, amelyek a kevésbé ismert Magántisztviselők Lapjában (1919. 3–6. sz.) láttak napvilágot. A lapra a jugoszláviai VAJDA GÁBOR hívta fel figyelmünket.

KÁZMÉR — az újabb adatok ezt igazolják — kezdetben Szlovenszkóban is igyekezett bekapcsolódni a kisebbségi kulturális mozgalmakba. 1920-ban még egyértelműen haladó cikkeket ír a Kassai Naplóba (*Machar — a tábornok*. VIII. 27. 2–3. — *Ember az ember telenségben*. XII. 25. 3), de néhány év múlva fokozatosan eltávolodik a mozgalmaktól *A magyar irodalom szerepe az utóddallamokban* c. írásában (*Nemzeti kisebbségek*, 1922. 1–2. 40–43.) már neki is csupán az a törekvése, hogy boldogan, lelki feszültségektől mentesen „elérjen az emberhez, a világossághoz, minden igaz művészeti cselekedet egyetlen forrásához”. Természetesen ekkor is igyekszik tevékenységét nemes célok szolgálatába állítani: így a Nemzeti kisebbségek rendezvényein előadást tart *A régi magyar regény* címmel, FENYŐ MIKSÁHOZ írt levelében (1922. III. 13.) felajánlja a szlovenszkói Ady-kultusz ápolását, az Ady-irodalom összegyűjtését... A mozgalmaktól való távolodásának jelét láthatjuk abban is, hogy amikor 1926-ban Trencsénteplicen megalakul a Csehszlovákiai Magyar Írók Irodalmi Társasága, KÁZMÉR csak a Gazdasági Bizottság tagjai között szerepel (Ld. Farkas István közleményét az *Irodalmi Szemlében*. 1974. 4. 363.).

Végül: az OSZK-ba újra visszakерült szabadkai Napló évfolyamainak áttanulmányozása arról győzött meg bennünket, hogy KÁZMÉR aligha túlzott, amikor azt írta SZIRMAI KÁROLYNAK, hogy több száz cikke jelent meg e lapban. 1933-tól ugyanis valóban igen sokat publikált a Naplóban, színes riportokat, közgazdasági tárgyú cikkeket, de főleg irodalmi bírálatokat. KÁZMÉR ERNŐ *irodalmi naplója* számára HAVAS KÁROLY egy teljes oldalt biztosított a lap vasárnapi mellékletében. Így a harmincas évek közepéig a Kalangya mellett itt is több értékes kritikája (BABITSRÓL, DSIDA JENŐRŐL, MÁRAI SÁNDORRÓL, TAMÁSI ÁRONRÓL...) jelent meg Kázmérnak.

ADALÉKOK SUPKA GÉZA PORTRÉJÁHOZ

Közéleti tevékenységének sugárzása ma is bizsergető, irodalmi munkásságának eredményei napjainkban is élnek, nevének fénye mégis halványodik, érdemetlenül, érthetetlenül. Író és újságíró volt, művészettörténész, régész, egyetemi tanár, politikus, diplomata, könyvtáros. Tucatnyi könyvet írt, a Nemzeti Múzeum hivatalviselője, majd igazgatója volt, bécsi egyetem előadója, a Károlyi-kormány prágai követe, a Tanácsköztársaság vezető funkcionáriusa, a Magyar Hírlap majd a Pester Lloyd munkatársa, később a Világ főszerkesztője, a Széchenyi Könyvtár vezető tudós munkatársa. És mindezeket túl a magyar irodalom területén kimagasló értékű és jelentőségű irodalompolitikai és agitatív hatású folyóiratának, a Literatúrának alapítója és tizenkét éven át főszerkesztője. 1927-ben az ő kezdeményezésére és ösztönzésére valósult meg a könyvnap intézményes bevezetése. Alapító, majd mozgásban tartó tagja volt a La Fontaine Irodalmi Társaságnak, később a Vajda János Társaságnak vezetőségi tagja. Egyik legenergikusabb agitátora az IGE, (Írók Gazdasági Egyesülete) az írók anyagi és társadalmi támogatására alakult társaságnak. És mindezen alakulatnak a Literatúrában állandó rovatot szentelt.

Fáradhatatlan kezdeményező volt, az irodalom és művészet jövőjének küzdő harcosa. Örökké lapalapítási tervekkel foglalkozott, irodalmi téren megvalósítandó intézményekkel. Csalódás, kudarc, üldözés, amelyekben bőven volt része, nem kedvetlenítették, nem riasztották el, élete egy volt az irodalommal, s az ismeretterjesztéssel.

Pályája elején, 1914-ben, mint a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője erdélyi hivatalos útjáról Varjú Elemérhez, a Múzeum Régiségtárának akkori vezetőjéhez küldött levelei buzgóságának, hozzáértésének értékes dokumentumai. E levelekben¹ részletesen beszámol utazásainak állomásairól, az eladásra följárólt és megvizsgált műtárgyakról. Egy későbbi, 1934-ben kelt levelében arra szólítja föl Varjú Elemért, hogy írja meg a magyar „Henne am Rhein”-t.

„Velem annak idején tárgyaltak Danteék egy ilyen könyv szerkesztéséről, — közli Supka — de nem tudtunk a módszeren megegyezni. Az ő lektoruk, Benedek Marci ti. a régi típusú, hogy úgy mondjam keresztmetszetű kultúrhistoriát ajánlotta, amely régi szokás szerint századonként, vagy korszakonként (román, gótika, reneszánsz stb.) akarta az anyagot feldolgoztatni. Én pedig hosszmetsetre gondoltam és pedig úgy, hogy önálló füzetek formájában is eladható részletrajzokban dolgoznók föl az egyes foglalkozási ágak történetét (kereskedelem, pap, író, színész, katona stb.). Ez így anyagiilag is biztosítottabbnak látszik, mint füzetes vállalkozás részletüzletnek is jobb és amellett tudományos szempontból is hasznosabb.”

¹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára Ms 662/G. Továbbiakban: MTAk.

Supka Géza portréját árnyaltabbá teszi levelezése. Érdekes kölcsönösség fejlődött ki Supka és Bresztovszky Ede, a Népszava szerkesztője között. Supka Bresztovszkytól, Bresztovszky Supkától kért és kapott kéziratot. Supka előbb még magázva, később melegebb tónusú tegezéssel közölte megjegyzéseit. „Mellékelten bátorkodom a *Literatúra* új számát és egy kommunikét átnyújtani — írja egy 1934-ben küldött levelében — A lapot teljesen a magam erejéből adom ki és így nagy szükségem van kollégáim támogatására.”² Másik levelében így fordul Bresztovszkyhoz: „Mellékelve küldöm Veronafordításomat, nagyon kérek, emlékezzél meg róla szeretettel és jóindulattal.” És alul Bresztovszky szerkesztői megjegyzése: „Hosszan írtam róla B. E.”³

A húszas években élénk levelezésben állott az emigrációban élő Hatvany Lajossal. Leveli villanásnyi, de a korra rendkívül jellemző fénysugarat vetnek hazai állapotainkra, közéleti személyiségekre. 1924. augusztus 11-én Bécsbe küldött levelében gratulál Hatvanynak, új könyvéhez, majd így folytatja:⁴

„A Világban közlendő cikkeidhez nem tudok hozzászólni addig, amíg Purjesz⁵ nincs itt. Én ugyanis, mint ezt bizonyára jól tudod, Felekyvel⁶ nem találkozom, számomra ő a lapnál nem létezik, miután csak így tudom azt az ő álláspontját honorálni, amelyet viszont ugyanilyen értelemben ő szokott velem szemben elfoglalni, valahányszor Purjesz nincs Pesten, vagy valahányszor Purjesz olyan hangulatban van, hogy enged az első idegen befolyásnak.”

A továbbiakban:

„Ősszel megindul egy folyóiratunk, havi revünk, tíz ívnyi terjedelemben, olyan közép-fajta a Nyugat és a Huszadik Század között. Ebbe kértém és kérek tőled kéziratot. S miután abban a szerencsés helyzetben tudlak téged és magamat, hogy Léda asszonyról van is kész, meg nem jelent kéziratod, ezt annál inkább lestoppolom, miután a téma természetesen őrült szenzációt fog kelteni, (apropo, az isten áldjon meg, mondd meg már egyszer, ki volt ez a Léda asszony, mindig elfelejtem Csinszkatól megkérdezni.) Aláírhatod felőlem, ahogy akarod, akár Sándorffynak, akár Hatvanynak, . . . persze azért ebbe Purjesznek is lesz beleszólása (bár a folyóiratnál én leszek a felelős ember, én pedig súlyt helyezek arra, hogy Hatvany írásai H. neve alatt jöjjenek ki, mert hiszen éppen ez ad nekik erőt, hitelességet, egyéniséget.) Azt pedig így könyv és Purjesz nélkül nem tudnám eleve megmondani, hogy az év őszére mennyire derült már itt fel a határ, vajjon mer-e majd Purjesz már a neveddel kirukkolni!”

Majd később:

„Úgy érzem, hogy ha már annyira megérett a helyzet, hogy Te haza jöhess, akkor aztán . . . folytatod ott, ahol az általad annyira szidott forradalomkor sajnos félbemaradtak a dolgaid. (Ennyiben, de csakis ennyiben igazad lehet a forradalom kérdésében.)”

² MTA Ms 1163/144/a.

³ MTAK Ms 1163/145.

⁴ MTAK Ms 390/c. I. levél.

⁵ PURJESZ LAJOS (1881–1925): újságíró, lapszerkesztő. A *Világ* című napilap felelős szerkesztője 1913–19 között, majd főszerkesztője 1921–24.

⁶ FELEKY GÉZA (1890–1936): újságíró, esztéta, a *Világ* című napilap szerkesztője 1920–26 között.

1924 november 28-án Hatvanynak Rómából küldött soraira válaszol Supka:⁷

„... Én is súgok neked valamit. Tudd meg, hogy nemcsak Róma, hanem Páris is fölöttébb unalmas falu, az egyetlen érdekes város ma Európában Budapest, de ez aztán mindegyik helyett érdekes.”

Ám a helyzet még egyelőre korántsem érett meg úgy, ahogy az kívánatos lett volna, s Hatvany veszély nélkül hazajöhetett volna. Sőt Supka maga is kifelé kacsintgatott. 1925 február 13-án írt levelében⁸ diszkréciót kérve érdeklődött Hatvanynál, mi a véleménye arról, hogy ő Bécsbe telepedne. Annál inkább kívánatosnak tartotta ezt, mivel a Világnál, amelynek akkor főmunkatársa volt, nem fért össze a túlzottan magabiztos Feleky Géza főszerkesztővel és kifelé állt a szekere rúdja:

„... a Világnál... — írta — teljesen tarthatatlanná vált a helyzetem. Próbálkoztam jobbra-balra, Népszaváéknál Weltnerrel már megbeszéltem az átvonulásomat, mit tesz isten? Weltner elmegy Bécsbe... Heltai Jankó útján megpróbálkoztam Miklóskéknál.⁹ Miklós meggondolási időt kért, s már jó ideje meggondol. De nem lehet amúgyse belőle semmi, mert időközben a Nagy Drámám miatt kaptam egy nemzetgyalázást a nyakamba. — Miklós már a nevenemről is fél pedig nem politikát, hanem valamelyik szünetelő folyóiratát akartam volna csinálni, hát még ha megtudná, hogy nemzetgyaláztam! Közben a rendőrség is újra melegebben érdeklődik utánam, (március és október felé mindig rájuk jön), már kétízben kerestek a defityek. Ilyen körülmények között elhatároztam, hogy Bécsbe teszem át — régi, bevált recept szerint — pár hónapra a penatéseimet. Magam úgy gondoltam el, hogy az Elbemühl lapoknál fogom ugyanazt a könyvüzletet megcsinálni, amit itt megcsináltam, s esetleg, ha lenne belőle valami, a Weltlexicon bécsi propagandáját is vezetném.”

Supka e labilis helyzetében abban bizakodik, hogy a Világ fiókját csinálná meg Bécsben, s az Ausztriában szerteszét élő magyarokat a Világ mellé állítaná. S mint emigráns routinierhez fordul Hatvanyhoz, mi a véleménye erről a tervről?

1925. február 18-án a következőket közli Hatvanyval:¹⁰

„... Purjesszel kihalt itt a legutolsó régi bajtársam is, Rusztemmel¹¹ ritkán jövök össze, ő különben sem volt soha a lapnál. S most aztán csupa fiatal gyerek került ide. Mit tudják ezek, mit áldoztam én fel azért, hogy ők ma szerkesztők lehessenek. Ha nem háromszor alapítottam volna újra a lapot, úgy hogy magam mentem embertől emberhez, pénzt gyűjteni, ha nem emiatt vesztettem volna el állásomat, ha a kommün alatt és után nem én tartottam volna Lajosban a lelket... akkor nem tudom, vajon Feleky és P. Imre most hol szerkesztősködnének. Így pedig most egyetlen kéziratomat sem engedik keresztül...”

⁷ MTAk Ms 390/v. 2. levél.

⁸ Kiadva: *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Szépirodalmi, 1967. 290. levél.

⁹ MIKLÓS ANDOR (1880–1933): Kezdetben újságíró, majd az Est-lapok és az Athenaeum Rt. vezérigazgatója.

¹⁰ MTAk Ms 390/v. 6. levél

¹¹ VÁMBÉRY RUSZTEMRŐL van szó.

És e harcoss, bátor ember megroppan az üldöztetés és csalódás terhe alatt:

„Persze, irtózatoss vajudás közepette életem napjaimat. Vénülök, gyermekeimnek éppen most lenne rá szükségük, hogy az apjuk velük legyen és vezesse őket. Amugyis éppen eleget cigánykodtam az utóbbi években, fáradtnak tudom magamat ahhoz, hogy új városban, új exszisztenciába kezdjek (isten tudja hányadikhoz). Lelki bajaim is vannak” „PESTER LLOYD. 925. április 8-án, azaz 42. születésnapomon”. Ez áll a Hatvanyinak küldött egyik levél fejlécén.¹² Alább pedig: „A Nagy Drámáról szóló kedves, ismertetésnek is beillő leveledet megkaptam . . . Természetesen szeretném, ha a tervezett ismertetésed megjelenne itt valahol . . . A debrecni kir. ügyészség közölte, hogy helyet ad a vádindítványnak. A legkedvesebb a dologban, hogy Nagy Emil, aki épen akkor volt igazságügyminister, amikor ezek a cikkek megjelentek, maga ajánlkozott rá, hogy ő fog engem védeni, s ez fölöttébb mulatságos ügy lesz, ha majd ő magyarázza meg az ügyésznek, hogy ha neki, mint legfőbb felügyeleti hatóságnak nem volt a könyv ellen kifogása, akkor mit bántja a debreceni ügyész urat az ügy?”

Ez időben már Supka a Pester Lloyd munkatársa, mint erről Hatvanyinak beszámol:

„Most épp egy hónapja üdülök a csöndes Lloydnál, érzem, amint lassan lassan rámrakódik a századok pora. Szakállam gyönyörűen nő befelé. S külön teátrum az a hangulat, amelyet előszeretettel fogcsikorgató konstruktívságnak nevezek. Lévéen hogy belülről mindannyian, kezdve az öreg Vészitől, kitűnő destruktívak vagyunk, persze, kifelé annál nagyobb applombbal képviseljük dicső kormányunk nagyszerű politikáját. Mind-egy, még sokkal becsületesebb dolog, mint sok más lapé. Róluk legalább tudja országvilág, hogy k . . k vagyunk, s nem adjuk a tisztességet.”

Egy 1925. július 13-án küldött levelében a Magyarorságnak Hatvanyik ellen indított hajszájáról közli felháborodottan:¹³

„. . . Régebben megüzentem Milotaynak¹⁴ . . . hogy ha valaki vezérpublicista óhajt lenni, akkor nem illik távollevőket, akik nem tudnak védekezni, személyükben támadni . . .” Később így folytatja: „Két pör van a nyakamban, nem tudom, hogyan fogom őket ülés nélkül megúszni. Az egyik természetesen egy nemzetgyalázási pör, amelyet Debrecenben indított ellenem az ottani ügyészség a könyvem miatt . . . A másik ügy kellemetlenebb. Az öreg Vészi belerúgott Méhelybe, ebbe a fajvédő marhába. A cikéért én vállaltam a felelősséget.”

Időközben Supka lapalapítási kísérleteinek egyike sikerrel járt, s az 1926. február 25-én kelt levelében¹⁵ így számol be Hatvanyinak: „. . . a Literatúra ma már a jobboldalnak is kedvelt lapja . . . Így kellett dolgoznom, hogy possibilitást szerezzek a lapnak. Most aztán jön a többi . . .” fogadkozik hittel.

A Literatúra a Lantos Adolffal 1925 őszén történt irodalompolitikai beszélgetés gyümölcse. Supkának sikerült meggyőznie a könyvkiadót, hogy a már másnapra papírkosárba dobott katalógusok, prospektusok kiadására szórt milliók (koronában) helyett a kiadó a pénzét fektesse be egy folyóirat kiadására, amely minden számában

¹² MTAK Ms 391/v. 7. levél

¹³ MTAK Ms 390/v. 9. levél

¹⁴ MILOTAY ISTVÁN (1883–1963): ellenforradalmi újságíró, az Új Magyarország főszerkesztője.

¹⁵ MTAK Ms 390/v. 10. levél

hozná a bibliográfiai könyvjegyzéket, de maradandó irodalmi értéket is. A folyóirat 1926-ban létrejött, fejlődött, virágzott, már színes képeket is hozott az akkor már saját nyomdával rendelkező kiadó jószántából. Ám a negyedik év végén fölborult az egyezmény, — a kiadó egy magazin-típusú folyóirat egyik rovatává sorvasztotta a *Literatúrát*. A számítás nem vált be, a magazin nem maradt életképes, és egy év múltán megszűnt. Supka szívós küzdelem után föltámasztotta és soksarkú botlatóba ütközve is talpon tartotta a *Literatúrát*. Melléállt és hűségesen kitartva mellette maradt áldozatos munkakészséggel egy csapat kitűnő író. Példaképnek magát a szerkesztőkiadót tekintették, aki egyetlen fillért sem vett igénybe a lapvállalattól, a magából adta a lap előállításához szükséges papírt, sőt időnként anyagilag is segített a lap továbbéléséhez, s pénzhez jutván, — mint Radnóti sorai és a magam tapasztalata is bizonyítják, — a munkatársak is hozzájutottak honoráriumaikhoz. S úgy botladozott tovább a folyóirat, hogy zavartalan életképességéhez kétszer annyi előfizető kellett volna. Közben a kiadóvállalatok nemhogy segítettek volna, de az erőket szétforgácsolva hol az egyik, hol a másik adott ki egy-egy tisztavirágéletű folyóiratocskát.

És Supka ingyen nyomatta ki lapjában ezeknek a kiadványoknak a beküldött jegyzékét is.

És díjmentesen közölte az újonnan megjelent könyvek jegyzékét is, és díjmentesen nyomatta ki az IGE, a Lafontaine Társaság, a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség, a Magyar Kultúr Szövetség, a Vajda János Társaság és az UMBE (Új Magyar Művészek Barátainak Egyesülete) beszámolóit, amely társaságoknak szinte hivatalos közlönye lett.

„Beszámoló a szellemi életről”, ezt hirdette címlapján a *Literatúra*. S azzá vált, minthogy Supka minden magyar kultúrmegnyilvánulást, minden magyar könyvérdekeltséget, könyvet, irodalmat és író-t kívánt szolgálni.

Az 1931-ben újjáéledt *Literatúra* májusi száma megjelent, ebből az alkalomból Supka munkatársakat toborzott. Móra Ferenc erre vonatkozóan így nyilatkozott a Magyar Hírlapban:

„Supka Géza barátom, ez a bátor és tiszta magyar literátor, újra meg akarja indítani a *Literatúrát*. Azt az irodalmi folyóiratot, amelyikre a Napkirály arany szoliduszainak fölirata illetet volna devise gyanánt. A három S: Solus Sibi Similis egyedül magához hasonló. Ezt persze sohasem mondtam szemébe Supka Gézának. Amikor nem tudom hány éve első száma megjelent, azzal gratuláltam a szerkesztőnek: — Kíváncsi vagyok, meddig bírjátok a nivót tartani. — Emelni fogjuk számról-számra — fogadkozott Supka Géza. — Isten őriz — siettem a szavába vágni — úgy értettem, meddig bírjátok nagyképűség nélkül ezt a nagyközönségnek szerkesztett revüt? — Bírta fogytig, s úgy tudom maguktól az olvasóktól, nem a közönség részvétlenségének áldozata lett. Most, hogy kiadói hátvéd nélkül, a maga emberségéből akarja életre kelteni a megteremtője, megkért, hogy én is jelentssem be ezt a szándékát a jó embereknek . . . Nekem Supka Géza

nagyon ritkán látott barátom, de olyan jótevőm, amilyent nekem nem igen adott az élet. Ha tíz esztendővel ezelőtt nem fog karon az ő páratlanul szeretetreméltó zsarnokságával, sohasem kerülök a szegedi körtöltés mögül a világ elé... Tudom, hogy jót akar akkor, amikor azt forgatja a fejében, és szívében, amit Csengery Antalék Budapesti Szemléje óta nem tett magyar író: tisztán irodalmi folyóirattal nekivágni az úttalan magyar utaknak, sokkal rosszabb időben, mint amilyenről azok valaha is álmodtak.”

A *Literatúra* beszüntetése és újraélesztése körül sok minden harc és keserűség adódott, és Supka méltán dédelgette szívében ezeket a sorokat, mondván: az ilyen szavak minden bajt és szomorúságot feledtetnek.

Az 1931. évben folytatott agitáció során Kállay Miklósnak is küldött a munkatársak körébe lépésre fölkérést:¹⁶

„Közeledik a napja, hogy a *Literatúra* újra lábra áll. Egyelőre ugyan csak 1750 előfizetőnél tartok, 6 hét alatt és vagy 2100 régi előfizetőm eddig még nem adott életjelt, bár már két ízben oldalba böktém őket. Most szándékozom a harmadik körlevelet szétküldeni. Persze vannak különböző egyéb tárgyalásaim is, hogy tudjam a példányszámot emelni. Egyelőre még minden a levegőben. Csak annyi bizonyos, hogy februáriusban meg akarok végre a januáriusi számmal jelenni. Már most felteszem a kérdést, számíthatok-e újra a munkádra, s közelebről, beküldenél-e nekem pár nap alatt valamilyen kéziratot, amelynek témáját természetesen teljesen Rád bízom. Hiszem, hogy „istentagadó” destruktív voltom azért nem tart vissza attól, hogy tovább is jóbarátsággal gondolj rám.”

A *Literatúra* 1931-ben valóban újraéledt. És megjelenése kapcsán a Mórához hasonló ösztönzésért van okunk még néhányuknak hálásak lenni Supkának, amikor e szavakkal buzdított: „... megvan az írói vénája, elhivatottsága, úgy hogy a legjobbkat várjuk fejlődésértől...” És: „kérjük, ne vegye ezeket a sorokat konvencionális klisének, Nagyon meggondoltan írjuk le...” Supka az irodalmi szerkesztőknek csak az Osváthhoz mérhető ritka fajtájához tartozott, akik felelősségtudattal és ösztönzéssel fogadták az arra érdemes, névtelen fiatal írókat.

A Mórán kívül Szegedről keltezett az a levél is, amelyet Radnóti Miklós küldött nekem 1931 októberében, s amelynek Supkát jellemző sorai:

„... figyelmeztetek, hogy Supka fizet a cikkekért, küldj neki. Velem az az eset volt, hogy fölmentem hozzá, amikor Pesten voltam, akkor sírt, hogy nincs pénze, de küld. Fölírta a címetem. Már keresztet vetettem rá, és hogy megjöttem ide, két hétre rá, küldött ro. P.-t. Ritka becsületesség.”

Valóban ritka! És ezt csak az tudja igazán méltányolni, aki tisztában van az akkori irodalmi viszonyokkal, s gazdasági ellátatlanságukkal. És csak az, aki némi bepillantást nyert, milyen keservesen küszködött Supka a *Literatúra* fönntartásáért, sokszor a maga anyagi áldozatosságával, egész egzisztenciája kockáztatásával.

SZALAI IMRE

¹⁶ MTAK Ms/4755/201. — KÁLLAY MIKLÓS író, kritikus, műfordító és lapszerkesztő.